

POBLACIONS DE LA LLITERA A LA FI DEL SEGLE XV. ESTUDI TOPONOMÀSTIC

JAVIER GIRALT LATORRE
Universidad de Zaragoza

RESUM

El propòsit del present treball és oferir l'estudi lingüístic dels noms de totes les poblacions que, havent estat enregistrades en el fogatge aragonès de 1495, avui restarien incloses dins l'actual demarcació de la comarca de la Llitera (Osca). En aquestes pàgines es fa especial atenció als topònims que corresponen a llocs i aldees despoblats o desapareguts, mirant d'esbrinar com s'han conservat i on rau el seu origen.

PARAULES CLAU

Llengua catalana, història de la llengua, dialectologia, onomàstica, toponímia

RESUMEN

El propósito del presente trabajo es ofrecer el estudio lingüístico de los nombres de todas las poblaciones que, habiendo sido registradas en el fogaje aragonés de 1495, hoy quedarían incluidas dentro de la actual demarcación de la comarca de La Litera (Huesca). En estas páginas se presta especial atención a los topónimos que corresponden a lugares y aldeas despoblados o desaparecidos, intentando averiguar cómo se han conservado y dónde radica su origen.

PALABRAS CLAVE

Lengua catalana, historia de la lengua, dialectología, onomástica, toponimia

ABSTRACT

The aim of this piece of work is to present a linguistic study of the names of all the villages which, having been registered in the census in Aragon in 1495, would now be included in the boundary of the area known as La Litera (Huesca). Furthermore this study focuses on the place-names which correspond to places and hamlets presently unpopulated or which no longer exist, as well as trying to discover how they have been preserved and where their origin lies.

KEY WORDS

Catalan language, language history, dialectology, onomastics, toponymy

Introducció

Segons relata Jerónimo Zurita (1580: 32-34), davant la possibilitat que el rei Carles VIII de França envaís el regne d'Aragó per tal de distraure Ferran el Catòlic de la complexa qüestió italiana, l'any 1495, el rei aragonès ordenà al Justícia d'Aragó que cursés la convocatòria d'unes Corts a Tarazona per comunicar el perill que amenaçava el regne. Per poder combatre'l, calia armar un exèrcit de 4.000 homes, cosa que havien d'aprovar les Corts, així com la concessió de l'ajut econòmic corresponent. D'aquesta manera ho va exposar el monarca en el seu discurs pronunciat a Tarazona el dia d'obertura de les Corts, les quals acordaren aportar per a tal fi tot allò que es pogués recaptar mitjançant l'impost de la *cisa* (o *dret de cisa*), és a dir, la imposició sobre el consum de determinats articles de primera necessitat. Per tal motiu, les Corts, amb la seva habitual precisió, determinaren el sistema de recaptació i recerca d'aquest impost. Aragó es dividí en dotze sobrecollides¹, creades com a dotze districtes fiscals, sis al sud de l'Ebre (*Zaragoza, Alcañiz, Montalbán, Teruel-Albarracín, Daroca, Calatayud*) i sis al nord del riu (*Tarazona, Huesca, Jaca, Ainsa, Barbastro, Ribagorza*). D'altra banda, les Corts manaren igualment que es dugués a terme el recompte de la població aragonesa amb una investigació rigorosa dels focs del regne², entenent per foc, segons la pròpia definició de dites Corts, "el conjunt de totes aquelles persones que habiten en una casa i prenen les despeses d'un superior o *pater familias*". Aquest recompte exigia visitar tots els llocs habitats d'Aragó mitjançant un comissari i un notari que donés fe de l'acte de la recerca feta casa per casa, registrant la nòmina de focs en el llibre corresponent (Serrano, 1997: VII-VIII).

No hi ha dubte que la informació socioeconòmica que aporten aquests llibres és cabdal per poder conèixer múltiples aspectes i dades referents a la població aragonesa d'aleshores (nombre d'habitants de les diverses localitats, presència de moriscos i mudèjars, el món dels oficis, etc.); però, també és importantíssima la informació que ofereixen des d'una perspectiva onomàstica, ja que inclouen antropònims de tota la geografia aragonesa de finals del segle XV, la qual cosa permet de conèixer quins noms i cognoms prevalen en aquella època en diferents àrees d'Aragó, i també els topònims majors referents a les entitats de població que llavors existien, malgrat que alguns actualment han desaparegut i, en el millor dels casos, romanen com a noms de partides municipals.

Entre les sobrecollides situades al nord de l'Ebre, com hem assenyalat, hi havia les de Barbastro i Ribagorça (Osca), les quals contenien el territori administratiu que comprèn avui la comarca de la Llitera. El propòsit d'aquest treball, doncs, és oferir l'estudi toponomàstic dels noms de totes les poblacions que, havent estat enregistrades dins el fogatge de 1495, avui restarien incloses dins l'actual demarcació de la Llitera, fent especial atenció als topònims que corresponen a llocs i aldees despoblats o desapareguts i mirant d'esbrinar com s'han conservat i on rau el seu origen³.

*1 Mot que s'empra amb el significat de 'demarcació històrica del Regne d'Aragó per a la col·lecta de l'impost del morabatí i d'altres drets i per a la localització de les duanes o taules de la Generalitat' (DIEC2).

*2 Es tracta del primer cens complet i fidedigne de la història d'Aragó (GEA, s.v. *Tarazona*).

*3 Vegeu tota la informació que, sobre gairebé totes les poblacions que s'esmenten en el fogatge de 1495, aporten Madoz (1845-1850) i Ubieto (1984, 1985, 1986).

2. Poblacions actuals

2.1. Com és natural, són nombrosos els nuclis de població encara vius, en el sentit que han mantingut, amb més o menys èxit, llurs habitants des de les acaballes del segle XV. Dins el fogatge de què ara ens ocupem, se citen les úniques dues viles –és a dir, 'població agrupada que, sense tenir el títol de ciutat, té alguns privilegis amb què es distingeix dels pobles' (DIEC2)– que aleshores pertanyien a la Llitera:

- *Sant Steban de Lictera*, de la qual se'ns diu que posseïa 76 focs i que era de patrimoni reial (pàg. 287-288)⁴. Actualment *Sant Esteve de Llitera*, topònim que deriva del llatí SANCTUS STEPHANUS, pel nom del sant sota l'advocació del qual fou edificat el petit castell que dominava la població. Dins la relació dels diferents focs, s'inclouen també els que pertanyen a les seves aldees, tot i que aquestes no s'hi esmenten; no obstant això, un segle abans, dins el llibre del monedatge de 1397 relatiu a les terres de la Llitera i del Baix Cinca, s'assenyalen les aldees que llavors depenien de Sant Esteve: *Benimaz, Puimuixó, Sòl de Ribas, Binafelda, Maimó, Talladellas* (Giralt, 2009: 215-220).
- *Tamarit (Tamarit de Lictera)*, constituïda per 227 focs i també de patrimoni reial (pàg. 288-291). El nom de la vila prové del català *tamarit* 'tamariu', el qual s'explica com un singular analògic extret de la forma mossàrab *tamaridz* < ll. TAMARICEM (Coromines, 1970: 128). En aquesta època, la vila posseïa diferents aldees, de les quals només han mantingut població actualment les següents:
 - *Albelda*, amb 65 focs (pàg. 291-292): topònim que deriva de l'àrab *al-bālda* 'la ciutat', forma confirmada per Dozy com d'ús popular amb accepcions figurades (OnCat II, 76b).
 - *Campel*, amb 39 focs (pàg. 292): actualment el *Campell o Alcampell*, nom que procedeix del català *campell*, diminutiu de *camp* (Coromines, 1970: 72).
 - *Torriquo*, amb 13 focs (pàg. 293): avui *el Torricó* (i popularment *Altorricó*), topònim que conté l'apel·latiu *torricó* 'torre petita en una fortalesa, especialment per a una guaita' (Coromines, 1970: 133; Rovira, 1997: 10).
 - *Algayo*, amb 9 focs (pàg. 294): actualment *Algaió*, topònim documentat ja el 1255, també d'origen àrab, perquè, segons Coromines (OnCat II, 132a-b), es pot adduir que deriva d'*al-Qayyūm* 'el Sublim', pseudònim sagrat d'Al·lah, que donaria nom a una mesquita que els reconqueridors cristianitzarien sota la denominació "ecclesia Algaio" (segons documentació de 1279-1280).

⁴ S'indiquen entre parèntesis les pàgines de l'edició del fogatge duta a terme per Serrano (1997), on es pot localitzar cada nom.

Cal comentar, a banda, que els noms de Sant Esteve i Tamarit s'han format amb el complement *Lictera*, el qual esdevé ja des de les primeres documentacions *Llitera*, nom de l'actual comarca en què s'ubiquen. Aquesta denominació s'aplicava a la seva part plana, és a dir, des dels nuclis urbans de Sant Esteve, Tamarit i Albelda cap al sud, excloent els termes situats més al nord que es troben ja entre serres. Sembla, doncs, que el concepte popular d'aquest topònim és el de terra plana i pobra en vegetació espontània (Coromines, 1970: 122-123), sentit amb el qual s'estén a gran part de la regió nord-occidental catalana i per les terres aragoneses de la Llitera i el Baix Cinca (OnCat V, 83b-84a). L'origen d'aquest nom, segons Coromines (1970: 122-124; OnCat V, 83b-84a), podria relacionar-se amb el fitònim *lleitera*, que dialectalment aplica la gent d'aquestes comarques occidentals a la *lleiterola*, especialment si tenim en compte que la forma *Lleitera*, enregistrada a Fraga, seria la primitiva (encara que el segment inicial *llit-* és documentat des de finals del segle XII). No obstant això, sabent que la lleiterola no és una planta gaire abundant per la nostra comarca, seria també versemblant plantejar la hipòtesi que derivés de *llit* < ll. LECTUS, al·ludint a una zona planera situada al peu de la línia muntanyenca coneguda com les *Gesses* (cf. DCVB, s.v. *llit*).

2.2. Al costat de les viles, hi trobem els nuclis de població menors anomenats *llocs* (veg. DCVB), dels quals només tres són de patrimoni reial:

- *Açanuy*, amb 54 focs (pàg. 384). Segons Coromines (1970: 52-54), Açanui (o *Sanui-Zanuy* com a cognom) té origen preromà, constituït segurament amb un apel·latiu més el sufix *-ui*, com d'altres arreu de l'àrea pirinenca, negant, en tot cas, que es pugui tractar d'un derivat de l'antropònim romà ATTIANUS, com assenyala Rohlf. Es testimonia per primera vegada a la fi del segle XIII amb les solucions *Cenuyi Canuy*.
- *Alins*, amb 4 focs (pàg. 383-384), la primera documentació del qual es remunta al segle XIV (Camarena, 1966: 13, 15). És un topònim que també es localitza als Pirineus, amb les formes *Helinse*, *Alinse* en la documentació més antiga, a partir de les quals es pot plantejar que procedeix del basc *ILINTZE o *ELINTZE '(el lloc) abundant en farina' (OnCat II, 141-143).
- *Calasanz*, amb 47 focs (pàg. 382-383). La població de *Calassanç* es troba edificada al voltant d'un antic castell, per la qual cosa, segons Coromines (1970: 69) aquest nom procediria de l'àrab *qáfa* 'castell', més l'antropònim romànic *Sanç* < ll. SANCTIUS. Tanmateix, si tenim en compte que hi ha una menció del topònim en un document de l'any 551 amb la forma *Calasanc̄*, haurem de concloure que la interpretació del mestre és errònia, ja que en aquella època encara no havien arribat els àrabs a la Península Ibèrica. És molt probable, doncs, que el primer element del topònim s'hagi d'explicar a partir de l'ibèric

*5 Coromines dubtà de l'autenticitat d'aquest document (OnCat VII, 290a), la qual ha estat demostrada per Fortacín (1983); a més, Rizos (2001: 89) ho ratifica a partir del fet que en el mateix manuscrit aparegui el topònim *Labitolasa* ("territorio labeclosano calasanci"), del qual només hi ha notícia en dues inscripcions d'època imperial romana.

kala- 'penya'⁶, o fins i tot 'castell', el qual apareix ja en altres noms tan antics com *Calahorra* (Rizos, 2001: 89).

2.3. La majoria dels llocs lliterans presents en el fogatge són davall la jurisdicció d'una senyoria, és a dir, estan subjectes al poder d'un senyor particular i no al poder reial:

- *Bahells*, amb 7 focs (pàg. 382). Actualment *Baells*, topònim prou freqüent en la toponímia catalana i molt sovint a la vora de corrents d'aigua. Per aquest motiu, és versemblant pensar que es tracti del llatí VADĒLLOS 'petits guals', diminutiu de VADUM, atès que, justament al peu mateix del nostre Baells, hi conflueixen diferents barrancs que s'uneixen a l'anomenat *Reguer*, també conegut aigües avall com a *Reguer de Falaguer*.
- *Camporells*, amb 25 focs (pàg. 380). Nom procedent del llatí CAMPOS BŪRRĒLLOS 'camps vermellosos', amb el diminutiu de l'adjectiu de color BŪRRUS 'rogenc'. El nom fa referència al color dels camps plens de roselles que són característiques a la Llitera. Quant a l'evolució fonètica, queda clar que, desapareguda la *-s* de CAMPOS per dissimilació, la *p* ensordí la bilabial sonora següent (Coromines, 1970: 74).
- *Castellon Roy*, amb 22 focs (pàg. 380-381). El topònim *Castellonroi* sorgeix del compost *castelló roig*, on l'adjectiu indica que la penya que domina el poble té un color vermellós; a més, l'existència de les runes d'un petit castell explica el nom de *castelló* (diminutiu de *castell*). Pel que fa a la conservació de la *-n* etimològica en cas de proclisi, cal indicar que és molt freqüent en la toponímia ribagorçana de base catalana (Coromines, 1970: 80).
- *Guauasa*, amb 13 focs (pàg. 382). Actualment *Gavasa*, nom que s'ha de relacionar amb *Gavàs* (poble del nord de Lleida), *Gabás* (localitat al sud Benasc) i el *Pico de Gabás* (Vall d'Echo), els quals suggereixen una etimologia basca; en concret, és possible que sorgeixin de *gabe* 'pobre, privat de', al qual s'afegí l'element basc *-az* 'amb', que funcionaria com una mera terminació adjectiva. En el cas de *Gavasa* tindriem els mateixos formants, amb l'addició en posició enclítica de l'article basc *-a* (Coromines, 1970: 95).
- *Najan*, amb 15 focs (pàg. 381). Actualment *Natjà* [natʃá], agregat al municipi de Baells. La primera menció antiga data de 1090, amb la forma *Annaga*; també el 1090 s'esmenta en un altre lloc "castrum *Naga*" i, posteriorment, al llarg de tota l'Edat Mitjana i Moderna s'anoten variants gràfiques con *Naiá*, *Naya* o *Naja*, sempre, naturalment, amb pronunciació oxítona. Pel que fa a l'etimologia, Coromines no dubta a dir que és aràbiga, segurament creada a partir de l'arrel *nǧw* 'escapar-se, salvar-se', mot ja usat a l'Alcorà, i no menys a l'àrab d'Espanya. El significat 'lloc elevat en què hom se sent segur' convé a la posició d'aquesta

⁶ Sobre aquest component, veg. Menéndez Pidal (1952: 58) i Coromines (1965: 193).

localitat, de la qual els moros se'n servien de punt de suport enfront dels cristians⁷ (OnCat V, 444a). Sobre la solució gràfica atestada en el fogatge de 1495, cal remarcar la presència d'una consonant nasal final, com a conseqüència de l'adaptació del topònim a la fonètica típicament castellana dels mots aguts (cf. cat. *pa* / cast. *pan*, cat. *fi* / cast. *fin*).

- *Peralta de la Sal*, amb 62 focs (pàg. 386). Del llatí PĒTRA ALTA 'roca alta', nom que deu al·ludir segurament al castell de la Mora o de Montmagastre, situat en aquest terme. El sintagma *de la sal* ha estat incorporat per la tradicional extracció d'aquest mineral que s'ha produït en un afluent del riu Sosa (Coromines, 1970: 116).

Com a aldea de Peralta, encara amb alguns habitants actualment, s'esmenta *Quatre Corts*, amb 9 focs (pàg. 386), topònim compost del numeral *quatre* i l'apel·latiu *cort* 'corral' < ll. COHÖRTE (OnCat VI, 311b). Cf. Ubieto (1984: 441), amb castellanització *Cuatrocorz*.

- *Raffals (Rafals)*, amb 15 focs (pàg. 295-296). Topònim que s'identifica amb l'actual *Ráfales*, explotació rural dins el terme municipal d'Esplús, tocant al de Tamarit. De la mateixa manera que *Ráfels* de la comarca del Matarranya (Terol), prové de l'àrab vulgar *rāhal* 'casa de camp', 'propietat rústica' (Coromines, 1970: 119). A mitjan segle XIX, la situació és la següent: "coto redondo en la provincia de Huesca, partido judicial de Fraga, término y jurisdicción de Esplús. Se extiende en una llanura, y se halla cultivado por los vecinos de este lugar y de Binéfar. El terreno es excelente para trigo, pero hay poco roturado, por lo cual abunda el esparto, y yerbas de pasto que consumen los ganados de Cataluña en la temporada de invierno; cría caza de liebres; se ven en él las ruinas de un antiguo castillo, y ½ hora distancia hay un pozo, célebre por sus ricas y abundantes aguas, que jamás han escaseado, aún en años de gran sequía [...] Población: 4 vecinos" (Madoz, 1845-1850: 319). Cf. també Ubieto (1986: 1056).
- *Vall del Hou*, amb 24 focs (pàg. 380-381). Actualment *Valldellou*, nom sobre el qual hi ha hagut dues propostes: Menéndez Pidal afirma que ve de *Val de Lo(b)o*, amb una solució *lobo > lou* tal vegada possible en aragonès, però no en català; en canvi, Coromines (1970: 134-135), més encertadament des del nostre punt de vista, indica que deriva del llatí VALLIS DE LAUDE 'vall elogiable', nom afalagador del tipus *Vallhonrat*, *Bell-lloc*, etc., que està confirmat, a més, per la documentació antiga amb formes com *Vallelodis* de 1162 i *Valle Lodis* de 1179.

2.4. Per últim, hi ha dos llocs que depenien del poder religiós d'aleshores:

- A l'Orde Militar i Hospitalària de Sant Joan de Jerusalem pertanyia *Binéfar*, amb 26 focs (pàg. 294), actual capital administrativa de la Llitera, el nom de la qual

⁷ Cf. el topònim aragonès *Lanaja*, potser amb el mateix origen, per la posició geogràfica ben comparable a la de *Natjà* (OnCat V, 444b).

té un clar origen àrab, tot i que l'etimologia no n'és segura: Federico Corriente, en el seu article de la *Gran Enciclopedia Aragonesa* dedicat a la toponímia hispanoàrab (veg. GEA, s.v. *Toponímia hispanoàrabe*), planteja la possibilitat que procedeixi d'*Abin Nāfl*, en el qual, al costat de l'element *abin* < àr. *ibn* 'fill de'⁸, apareix el participi *nāfl* 'útil', ocasionalment emprat en l'antiga onomàstica àrab i reflectit en antropònims com *Abennefe* o *Abeneffa*, que haurien donat la solució medieval *Avinefar*⁹ i, per afèresi, la forma actual *Binèfar*.

- De la Catedral de Roda depenia *Spluc*, amb 13 focs (pàg. 295). Actualment tenim el nom *Esplús*, a pesar que la forma popular que perviu en el català de la Llitera és *Esplucs*, coincidint amb els primers testimonis documentats a finals del segle XI i començaments del segle XII: *Spluxx*, *Splugs*, *Esplux*¹⁰ (veg. Castillón, 1984: 13 i seg.); també en el llibre del monedatge de la Llitera i el Baix Cinca de 1397 apareix *Splucs* (Utrilla, 1986: 39). Aquest topònim s'ha de relacionar amb el substantiu *espluga* 'cova', procedent del llatí vulgar *SPELUCA, per adaptació del mot grecollatí SPELUNGA al clàssic SPECUS 'caverna'; de la forma vulgar esmentada sorgiria la variant masculina *SPELUCUS, veritable origen del topònim lliterà (DECat III, 658a i 660b).

3. Despoblats

3.1. En la relació de poblacions que ens ofereix aquest fogatge de 1495, n'hi ha que, dissortadament, ja han desaparegut com a tals i, en el millor dels casos, el nom només s'ha conservat com a denominació de partides d'alguns termes municipals. Farem referència, primerament, als *llocs* que figuren en la nòmina dels pobles que s'ubicaren dins els límits administratius actuals de la Llitera:

- *Alquor*, amb 13 focs, depenent de l'Orde Militar i Hospitalària de Sant Joan de Jerusalem (pàg. 294). Antic llogarret del terme municipal de Binèfar, despoblat des de mitjan segle XVII, el qual pertanyé a l'Orde de l'Hospital (1414) i a la Castellania d'Amposta (1610), fins que s'agregà a Binèfar cap a l'any 1660 (Ubieto, 1984: 74). Tot i la forma atestada en el fogatge, hom recull en la documentació més antiga la solució *Alcorn*: així es comprova en el *Llibre Verd* de l'Arxiu Capitular de Lleida en un text de 1160 (Castillón, 1975: 78) i en el *Libro del Monedaje* de 1397 de la zona del Cinca i de la Llitera (Utrilla, 1986: 37). En canvi, actualment perdura la solució *Alcort*, atestada ja en manuscrits del segle XVI de l'Arxiu Municipal d'Albelda, on hi ha hagut un canvi consonàntic de /n/

*8 A partir de la informació sobre els establiments musulmans rurals d'Aragó existents durant els segles XI i XII, indica Sénac (2000: 255-256) que, a diferència dels topònims gentilicis o clàssics de la regió valenciana, els quals generalment tradueixen l'existència d'estructures tribals, a l'Aragó els noms no estan formats pel prefix plural *beni*, sinó pel singular *bin*, transcripció de *ibn* 'fill de', i és precisament així com es testimonia en les fonts llatines, moltes vegades sota la forma *abin*, amb afèresi posterior de la vocal inicial: aquest és el cas del nostre *Avinefar* > *Binèfar*, i d'altres propers com *Abin Ahameth* > *Binacmeth*, *Avinaced* > *Binaced* o *Avincud* > *Binafut* (cf. Terés, 1990: 149).

*9 Així s'atesta en un document de 1092 dins la col·lecció diplomàtica de Pere I d'Aragó (Ubieto, 1951: 221). Veg. també Terés (1990: 149).

*10 Considerem que la variant *Splucs* que Ubieto (1951: 222) transcriu en un document de 1092 del cartulari de Pere I d'Aragó és errònia, i que segurament hauria de ser *Splucs*.

final agrupada en /t/, tret fonètic totalment viu en el català actual de la Llitera, de manera que mots del tipus corn, forn i hivern s'articulen realment [kórt], [fórt] i [iβért]. Segons Madoz (1845-1850: 53), "despoblado de la provincia de Huesca en el partido judicial de Tamarite; situado en el término de la villa de Binéfar, a cuya jurisdicción corresponde. Ignórase la época y causas de su desaparición".

Sobre la procedència del topònim, és segur que prové de l'àrab *al qur* 'el turó' (veg. Benito, 2002), en realitat adaptació del llatí COLLIS, tal i com ens confirma el professor Federico Corriente (Catedràtic d'Estudis Àrabs i Islàmics de la Universitat de Saragossa). Per tant, queda clar que la consonant final que apareix en la variant *Alcorn* (*Alcort*) resulta d'un afegitó originat segurament com a reforç del so vibrant final, per assimilació a paraules com les esmentades abans (*corn*, *forn*, *hivern*).

- *Çorita*, amb 3 focs i senyoria (pàg. 382). Nom d'un despoblat adscrit al terme municipal de Baells, també existent a la comarca de Morella (Castelló), que prové de l'iberobasc *ÇORITUTA 'camp de cereals madurs', reduït a *ÇORITTA per la pronunciació esdrúixola (OnCat VII, 166a). Segons indica Madoz (1845-1850: 358), a mitjan segle XIX encara tenia 12 veïns. Cf. també Ubieto (1986: 1398), on indica que encara figura com a ajuntament el 1834 i que s'uní a Baells el 1845.
- *Labatuy*, amb 3 focs i senyoria (pàg. 379). Variant ortogràfica de *Llavassui* (o *Llavaçu*), despoblat del municipi de Peralta de la Calassanç, situat al sector nord del terme i antigament agregat a Gavasa. Segons Madoz (1845-1850: 264), "lugar que lo constituyen tres masos o casas de campo en la provincia de Huesca (18 horas), partido judicial de Benabarre (2), audiencia territorial de Zaragoza, capitania general de Aragón, diócesis de Seo de Urgel (30): están situados a distancia de ¼ de hora una de otra, en un llano que se forma entre varios montes, disfrutando de un clima sano y bien ventilado; tiene una iglesia pendiente de la parroquia de Gavasa, y un cementerio contiguo"; la seva població a mitjan segle XIX era de 3 veïns i resta despoblat des del 1950 (Ubieto, 1985: 714).

Aquest topònim s'ha format sobre la base LABANTZA més el sufix *-ui*, tan freqüent en noms de lloc d'origen iberobasc, derivat del verb *labandu* 'relliscar', fent referència a les aigües abundants que hi llisquen quan plou (OnCat VII, 446a-b).

- *Palagrinyon*, amb 5 focs i senyoria (pàg. 383). Variant ortogràfica de l'actual *Pelegrinyó* (dit popularment *Palagrinyó*, per assimilació vocàlica), llogarret agregat al Campell. Compost de *pelar* i *grinyó*, amb el sentit de 'arrenca-barbes, estira-pèls', designant un terreny poc fèrtil, "que el bon pagès masega tenaçment, sense profit i enturant-se amb desesper els cabells" (OnCat VI, 121b). Pel que fa a *grinyó*, es tracta d'un derivat de *grenyes*, paral·lel a l'occità antic *grenon*, al castellà antic *greñón* i al sobrenom aragonès antic *Galín Garceç Gringnon* anotat el 1143 (OnCat VI, 123a; DECat IV, 643). És probable, a més, que també tingui relació amb el castellà *grñolera* (DRAE), nom d'un arbust emprat per a la confecció d'escombres, al qual tal vegada també podria referir-se el

mot que conté el topònim lliterà. Segons Ubieto (1986: 992), fou incorporat al Campell l'any 1845 i resta despoblat des de 1970.

- *La Pobra de Malmaçat*, amb 1 foc, pertanyent a l'Orde Militar i Hospitalària de Sant Joan de Jerusalem (pàg. 295), que possiblement es pot identificar amb l'actual explotació agrícola de Las Puebas, dins el terme municipal d'Esplús. Aquest mateix lloc apareix en el llibre del monedatge de la Llitera i el Baix Cinca de 1397 sota la forma la *Pobra de Malmaçar* (Utrilla, 1986: 33), fet que facilita especialment l'explicació del segon element del topònim. Despoblat des de mitjan segle XVII (Ubieto, 1985: 698).

El substantiu *pobra* és, sense cap dubte, un postverbal de *poblar*, amb el sentit de 'nucli de població fundat en virtut d'una carta de poblament que concedia certs privilegis' (DECat VI, 626b; DIEC2). Pel que fa a *Malmaçar* (transcrit amb -t final al fogatge de 1495 segurament per influx d'altres mots a conseqüència de l'emudiment de la -r final originària), assenyala Coromines que no sembla d'origen àrab (tenint en compte, sobretot, l'aparició del nom *Malmazar* en un document de 1043 de l'Arxiu de Solsona), sinó que més aviat sembla ser un col·lectiu de *malva*, format amb un sufix compost (com *herbassar*, *esboscassar*, etc.) i assimilació *m-b > m-m* (OnCat V, 227a-b).

- *Rocafort*, amb 6 focs i senyoria (pàg. 383). Població agregada al municipi de Sant Esteve de Llitera, el nom de la qual -prou general en l'àmbit catalanoparlant-procedeix del ll. ROCA FÖRTE, amb el sentit de 'castell construït a la roca' (OnCat VI, 411a-b). Formalment, cal remarcar que s'hi conserva l'adjectiu *fort* amb valor de femení, perquè l'adjectiu llatí FÖRTIS era invariable des del punt de vista del gènere. Resta despoblat des de l'any 1970 (Ubieto, 1986: 1071-1072).
- *Uriols (Urriols)*, amb 4 focs (pàg. 317). Tot i que Serrano transcriu *Biriols (i Viriols)* en el seu estudi, la lectura del manuscrit 84 original ens permet afirmar que la forma anotada realment és *Uriols (Urriols)* en el manuscrit 660. Si tenim en compte la informació que ens dóna el fogatge, quan assenyala que és un despoblat "cerca de Tamarit", no dubtarem a identificar-lo amb l'actual partida d'*Orriols* (castellanitzat en *Olriols*) entre els termes municipals de Sant Esteve de Llitera i Tamarit de Llitera. Tradicionalment i popular es conserva en la forma oral *Riols*, on s'ha produït afèresi vocàlica¹¹; fins i tot existeixen a Sant Esteve de Llitera dos noms de cases que s'han creat sobre aquest topònim: *casa el Riols* i *casa el Riolero* (Giralt, 2003: 354). En el seu diccionari, Madoz (1845-1850: 292) assenyala: "despoblado en la provincia de Huesca, comprendido en el término jurisdiccional de Tamarite desde el año 1843, en que se verificó su venta como bienes eclesiásticos que habían pertenecido al cabildo de dicha villa. Hasta esta época había sido pueblo con 6 casas habitadas y otros tantos vecinos colonos del expresado cabildo con alcalde y jurisdicción sin ayuntamiento". Cf. També Ubieto (1985: 944).

¹¹ Cf. *Buc de Riols*, entre la vall de Breda i la vall d'Arbúcies (comarca de la Selva, Girona); *Mas de Riols*, a Castellar de N'Hug i Avia (comarca de Berguedà, Barcelona) (OnCat VI, 86b).

Sobre *Orríols*, Coromines (OnCat VI, 86b-87a) ens indica que es un derivat diminutiu d'*orri* < HORRĒO 'graner', mot ben viu al Pirineu, tot i que aplicat a les cabanes on els pastors munyien i formatjaven la llet (després magatzem de formatges i de llet). Efectivament, la documentació antiga aplegada sembla confirmar que aquest nom lliterà ha estat sempre *Orríols* i que, per tant, l'origen n'és el proposat abans¹²: "Almuniam vero de *Orríols* quam dicebat episcopus ese de termino de Tamarid" de l'any 1160 (Arxiu de la Corona d'Aragó, Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem, armari 10, núm. 197, f. 10r)¹³.

3.2. Entre els nuclis despoblats o desapareguts actualment, també hi ha les següents aldees:

- *Solanet*, deshabitat del terme de Tamarit (pàg. 292). Realment es tracta de l'aldea *Solaner*, així inscrita en el llibre del monedatge de la Llitera i el Baix Cinca de 1397 (Utrilla, 1986: 80), que s'ubicava on actualment hi ha les runes de l'ermita de Santa Anna, a l'oest de Tamarit (Rovira, 1996: 4)¹⁴. Es tracta d'un derivat de *solana* (OnCat VII, 150a), que conserva el mateix sentit de 'vessant solellat de muntanya' que la base lèxica sobre la qual s'ha creat; el sufix *-er* (< -ARĪU) posseeix aquí un valor locatiu, indicant en certa manera el lloc on és allò que denota la base lèxica; quant al canvi de *-r* per *-t*, segurament s'ha produït per l'emudiment de la vibrant, cosa que haurà afavorit l'afegitó de la dental per influència d'altres mots. Segons podem deduir de la bibliografia consultada, sembla ser un mot desaparegut ja en català, que només es manté com a nom de lloc i cognom (DCVB); cf. arag. *solanero* (DECat VIII, 18a) i els topònims *Solanero*, *Solanera* en els municipis de Campo, Foradada del Toscar i Benavente (Selfa, 2003: 92; Rizos, 2007: 123).
- *Montanera*, amb 2 focs, aldea de Tamarit (pàg. 293). Llogaret situat al sud de la vila, completament despoblat cap al 1652 a causa de la pesta i de la Guerra dels Segadors (Adell-Montori, 1988: 236); avui resta únicament com a nom d'una partida al sud del terme municipal del Campell, a l'est del nucli del Torricó. Cf. Ubieto (1985: 877).

Si tenim en compte que antigament el cat. *muntaners* usà amb el valor adjectiu

*12 D'aquesta manera, tenim l'oportunitat de rectificar la proposta presentada a Giralt (1994: 292), on afirmàvem que *Orríols* era una alteració de *riol*, derivat diminutiu de *riu*, tenint en compte que hi ha també un barranc amb el mateix nom. Aquest fet, però, ha pogut influir a l'hora de reduir l'original *Orríols* en *Riols*, l'únic resultat oral conegut segons hem assenyalat.

*13 Veg. també Garcia i Biosca (1995: 193 n. 333), tot i que, erròniament, assenyalava que el document es de 1060 i no de 1160, com es pot comprovar en l'original. D'altra banda, cal entendre que el topònim *Ornal* que Castillón (1975: 72) transcriu en un document de 1089, localitzat dins el *Llibre Verd* de la Catedral de Lleida, també correspon al nostre *Orríols*, atès que la transcripció que més endavant fa del document de 1160, al qual ens hem referit aquí, també presenta la solució *Ornols* (Castillón, 1975: 77). Per tant, això ens permetria oferir un testimoniatge encara més antic d'aquest topònim.

*14 Segons assevera Madoz (1845-1850: 347), "A más de las referidas aldeas, existen en su término, y lo fueron en otros tiempos, los despoblados de Miporguet, Lamontanera, el Tosal, Cuguet, Cornovis, Manenta y Solané, y aunque se ignoran las causas de su despoblación, es probable fueran guerras o sequías". Cf. igualment Ubieto (1986: 1216), qui recull també la variant errònia *Solatet*.

de 'bosquerol, boscà'¹⁵, el nostre topònim tal vegada s'hagi de connectar amb el substantiu castellà *montanera* 'pasto de bellota que el ganado de cerda tiene en los montes o dehesas', derivat de *montano* 'relativo o perteneciente al monte o a la montaña' (DCECH IV, 131b; DRAE; cf. cat. *mntà*), encara que, naturalment, no correspon exactament a aquell significat, sinó que més aviat al·ludeix a un lloc on va el ramat a péixer, sentit més fidel al de l'adjectiu originari; cf. *Montanera* a la Baixa Ribagorça occidental (Barasona, Cancer, Castarllenas), per al qual Rizos (2001: 286) proposa una interpretació semblant. D'altra banda, considerem que és més difícil explicar aquest femení a partir del cat. *montaner*, variant occidental de *mntaner* 'antic guarda de monts, de deveses, etc.', coincident amb l'arag. i cast. *montanero*.

- *Ququet*, amb 14 focs, aldea de Tamarit (pàg. 293). Aquest poblet restà completament despoblat cap a la meitat del segle XVII (cf. Rovira, 2000: 9), tot i que apareix cartografiat encara en mapes de 1853¹⁶; actualment es manté com a denominació d'una partida del terme municipal del Torricó, al sud-oest d'aquesta població. D'altra banda, en el llibre del monedatge de la Llitera i del Baix Cinca de 1397 apareix com a cognom: *Arnau Cuquet mullerat, Martí Cuquet, Bernart Cuquet* (Utrilla, 1986: 77); i també en el fogatge que ara ens ocupa: *Johan Ququet* (Serrano, 1997: 291 i 293). Segurament es tracta d'un diminutiu del substantiu *cuc* de creació expressiva, que és l'origen d'altres noms de lloc arreu de l'àmbit catalanoparlant del nord del Principat (cf. *Cuc, Montcuc*), base que hi apareix, sigui amb el valor 'terra plena de verms', sigui amb el sentit de 'minúscul', 'coquetó' i anàlegs (DECat VIII, 139b-140a)¹⁷. En el nostre cas, tal vegada s'aplicà figuradament a algun tipus de petita elevació del terreny existent a la partida que avui rep aquest nom, malgrat que ja desapareguda, paral·lelament al topònim *Lo Cuco*, nom d'un pujol localitzat a la vall de Cardós (DECat VIII, 140a) o també d'un petit tossal a Ejea de los Caballeros (Sénac, 2000: 185); no s'oblidi, a més, que ben a prop hi ha la partida del *Tossal Gros*, fet que seria indicatiu que aquesta àrea del terme del Torricó no fou tan planera com ho és avui¹⁸. Cf. Ubieto (1984: 447).
- *Milporquet*, amb 10 focs, aldea de Tamarit (pàg. 292-293). Variant de *Miporquet*, antic poblet del terme de Tamarit, el nom del qual es conserva com a denominació d'una partida que s'estén pels termes del Campell i Tamarit, documentat també en manuscrits en català d'Albelda del segle XVI sota la forma *Miporquer*. Si tenim en compte la pronúncia actual del topònim [miporké], amb una vocal oberta

*15 Veg. OnCat (V, 421b): *Riu Muntaner i Coll de Muntaner a Andorra, Coma de Montanè a la Vall d'Aran, i Montanèro a Viella*.

*16 Veg. la cartografia antiga referent a Aragó i a la província d'Osca, conservada a la Biblioteca Nacional <http://193.146.129.47:7780/Cartografia/cartografi_ListaBusquedadIndices.jsp>.

*17 Moreu-Rey (1982: 154) planteja que aquest *cuc* podria tenir un origen preromà o preindoeuropeu, assumint el sentit de muntanya arrodonida.

*18 Coromines planteja que aquest topònim i d'altres com *cuc, cuco, cuquello*, localitzats tots en terres valencianes, procedeixen del mossàrab *ququ*, que és el nom del cucut onomatopèic per imitació del cant de l'ocell (OnCat III, 477b-448a); creiem, però, que aquesta explicació no és aplicable a les terres situades més al nord, com són les de la Llitera.

final que pràcticament assegura la terminació *-er* (com, per exemple, en el cas de *farrer* o *somer*), haurem de convenir que la solució primigènica fou justament *Miporquer*, on s'ha produït un canvi de la consonant final per influència de *porquet* (mot conegut també com a cognom a la Llitera). Altrament, pel que fa a la variant *Milporquet*, cal indicar que presenta el segment inicial *Mil-* tal vegada per influx del numeral, fent referència a la suposada quantitat de porcs que es pogueren criar en aquesta contrada. Cf. Ubieto (1985: 853), qui anota les formes *Miporquet*, *Miporquet* i *Miporqué*.

Quant a l'origen del topònim, podem aportar l'explicació de Coromines (OnCat V, 277a), plantejada sobre el resultat *Miporquet*, a partir de la informació que troba en el llibre *Viatge per la Llitera* (1990) de Josep M. Espinàs. Per al mestre, sembla prou clar que és un nom àrab (*al-qurà*)-*l-mābrukāt*, pròpiament 'les alqueries beneïdes', participi passiu femení plural del verb *brk* 'beneir'. En l'aspecte formal, oïnt els repobladors catalans *mebrokét* de boca dels moriscos, ho canviarien en *Miborquet* per ultracorrecció de la pronúncia morisca de *bro* com *bor*, i amb *b > p* pel mateix; i, alhora, perquè entengueren 'mil porquets', per tal com, observa Espinàs, s'hi veuen estables de porcs.

Nogensmenys, el fet que la terminació real del nom sigui [é], diferent de l'anotada per Coromines, ens duu a pensar que, sense dubtar de la procedència àrab, l'explicació haurà de ser diferent. En efecte, segons ens comenta el Dr. Federico Corriente, es versemblant pensar que en aquest topònim tenim realment el compost àrab andalusí *mí alpurkáy* 'l'aigua del porquer', format pel mot àrab clàssic *mā* 'aigua' (transformat en *mí* per palatalització de la vocal), i l'adaptació àrabiga del llatí PORCARĪU 'porquer, porquerol', fent referència a l'existència d'una mina d'aigua i, evidentment, a un criador o pastor de porcs.

- *Toçal*, amb 2 focs, aldea de Tamarit (pàg. 293-294). D'aquest llogarret, encara en tenim notícia en uns capítols matrimonials de 1606 conservats a l'Arxiu Municipal d'Albelda, on s'indica que han estat fets «a la casa del Toçal, aldea y término de la villa de Tamarite de Litera» entre Antoni la Rossa d'Algaió i Esperanza Escuder de la casa del Toçal; a més, s'hi fa constar que la núvia aporta al matrimoni unes cases situades al Torricó i tres camps també en terme de dit lloc¹⁹. A partir d'aquesta informació, es pot pensar que tal vegada aquesta aldea es trobés entre Algaió i el Torricó, tot i que no podem assegurar en quin punt exactament (cf. Ubieto, 1986: 1287).

Aquest topònim s'ha creat sobre el genèric *tossal* 'turó, cim prominent', força productiu en la toponímia de l'àmbit occidental catalanoparlant, així com a la província d'Oscà (OnCat VII, 326a; DECat VIII, 641a-b), segurament derivat d'un mot preromà hispànic *TAUCIA, documentat des dels orígens del català (DECat VIII, 640a).

- *Torre de Enbrun*, amb 2 focs, aldea situada entre Binèfar i Esplús (pàg. 294).

¹⁹ Informació facilitada per Joan Rovira, bon coneixedor dels termes de Tamarit i el Torricó, a més dels antics poblaments que existiren a la Llitera.

Pròpiament, la transcripció adient del topònim seria *Torre d'en Brun*, on es palesa una formació amb l'apel·latiu *torre* < ll. TURRIS, segurament amb el sentit de 'casa de pagès' (cf. DECat VIII, 623b-624a), i l'antropònim *Brun* (acompanyat de l'article personal *en*), derivat del nom de font llatí BRUNUS, el qual, en aquest cas, presenta una solució existent en català antic amb manteniment residual de la consonant nasal final (Badia, 1984: 241-242); de fet, en el llibre del monedatge de 1397, s'utilitza el mateix topònim amb resultat característic català, *Torre d'en Bru*, amb pèrdua de la nasal (Utrilla, 1986: 32). Cf. Ubieto (1986: 1264), qui assenyala que aquest llogarret es despoblà a mitjan segle XVII.

- *Mirabet*, deshabitat (pàg. 380), actualment nom d'una partida dins el terme de Camporrells, atestat ja en 1066 (OnCat V, 285a); cf. Ubieto (1985: 854). Es repeteix en diverses comarques catalanoparlants occidentals: Alta Ribagorça, Conca de Tremp, Conca de Barberà, Ribera d'Ebre i Maestrat. Per a Coromines (OnCat V, 286b), *Miravet* és un arabisme, format sobre l'arrel *rbṭ* 'amençar les fronteres enemigues', o sigui especialitzat amb el sentit general de 'dedicar-se a quelcom zelosament': la mateixa arrel d'on provenen el català antic *ravata* 'atac per sorpresa', el castellà antic *rebato* o el portuguès *rebate* 'mena d'atac sarraí'; també *arrobdā* > *ronda* 'patrulla de cavallers armats', *Ràpita* i *Ràbida* 'espècie de mesquita o santuari fortificats, on vivien els guerrers encarregats de defensar les fronteres musulmiques'. En el fons, tot això són formes derivades normalment d'aquesta arrel verbal: *ribâṭ* 'atac brusc, per sorpresa', *râbīṭa* 'la zelosa, la combatent'.

El radical de tots aquests mots i topònims és el verb *rabaṭ* 'emboscar-se per atacar', el participi passiu del qual, *marbūṭ*, s'usa amb el sentit de 'qui, a la guerra, va cap a una mort quasi segura, en fer-se càrrec d'una empresa arriscada'; una altra variant morfològica és *murābīṭ*, la qual prengué el sentit religiós de 'ermità guerrer', d'on procedeix *al-murābīṭūn*, membres d'una casta de soldats que formaven la guarda de la ciutat, i d'aquí el nom dels *almoràvits* (cast. *almorávides*). Per tant, el nostre *Miravet* –segons Coromines (OnCat V, 287a)– ha de constituir una variant d'aquests mots (cf. també DECat VII, 137b).

- *Violet Monestir*, amb 1 foc, dins el terme de Gavasa i depenent del Monestir d'Alaó (pàg. 382). Per la informació que s'inclou en el fogatge, és prou clar que *Violet* s'ha d'identificar amb *Vilet* i que, per tant, es tracta d'una anotació errònia per part de l'escrivà, tal i com es pot comprovar en els manuscrits originals (84 i 660). Justament sobre la forma *Violet* de 1495, Coromines assenyala que, si hi hagués més dades antigues clares, es podria dir que ve d'un col·lectiu en –ETUM de la planta *viola* (OnCat VIII, 78b). No obstant això, Coromines no s'adona que aquest *Violet* és realment l'actual *Vilet*, que ell mateix atesta oralment a Gavasa (OnCat VIII, 15a), documentat per primera vegada l'any 1153²⁰ (Serrano y Sanz, 1912: 36; Corral, 1984: 291):

²⁰ Tanmateix, Castillón (1996: 296) afirma que la primera notícia documental que en tenim, data de 1077.

dono et concedo Domino Deo et Beate Marie Alaonensis monasterii et abbatis Poncio ecclesiam Sante Marie de Vilet, que olim iam monasterium a plurimus fuisse asseritus que alio nomine Siurana nuncupatur, quam pater meus aut sit requies de comite Urgellensis adquisivit et tenuit et michi in suo testamento dimisit.

En un altre text de 1170, també es parla de l'església de Santa Maria de Vilet i dels plets que hi hagué entre els monjos d'Alaó i Ripoll a causa de la seva possessió (Serrano y Sanz, 1912: 37):

Notum sit cunctis presentibus atque futuris quod haec est carta finis et concordiae factae inter Allaonis et Rivipollis monasterium, ecclesiamque de Gualter. Abbas Rivipollensis et monachi deposuerunt quaerimoniam in presenciam Domini Papae Alexandri, de abbate P. Allaonis, quod injuste auferret sibi et possideret quandam ecclesiam Sanctae Mariae, qua est in termino castri de Gavasa, in loco ubi dicitur Siurana, qui nunc etiam vulgo appellatur Vilet.

Aquests dos fragments, a més, reflecteixen com *Vilet* fou anomenat abans *Siurana* < (VILLA) SEVERIANA (OnCat VIII, 15), de manera que es converteixen en fidels testimonis d'una substitució toponímica, segons el qual la forma considerada "vulgar" hauria desplaçat definitivament la més antiga.

D'ascendent visigòtic, originàriament el monestir de Vilet es trobava en l'enderrocada ermita de *San Millán*; posteriorment, s'ubicà en l'actual de Santa Maria, dins el terme municipal de Gavasa. A partir del segle XIII, des de la consagració del temple l'any 1201 (Ubieto, 1986: 1343), Vilet adquirí gran prestigi, amb priors propis i una comunitat nombrosa (Castillón, 1996: 294-296). En el seu diccionari, Madoz (1845-1850: 355) indica: "despoblado en la provincia de Huesca, partido judicial de Tamarite, término jurisdiccional de Alcampel²¹; perteneció al monasterio de benedictinos de Nuestra Señora de la O. Produce aceite, vino y escasos cereales". Justament aquesta donació al monestir d'Alaó, com pot comprovar-se en un dels fragments abans exposats, es dugué a terme el 27 de novembre de 1153, pertinença que encara perdurà durant el segle XVIII fins al seu total despoblament (Ubieto, 1986: 1343-1344).

Com afirma Coromines, la de *Vilet* és una formació ben singular, ja que es tracta d'un diminutiu masculí del femení *vila*; però, la repetició del cas en dues comarques catalanòfones (la Llitera i la Segarra) i la declaració en el document de 1170 de *Vilet* com a nom "vulgar", dóna base per acceptar que es tracti d'una creació popular de tipus expressiu ponderant la disminució, a la manera de *casot* o *casull* depreciatius de *casa* o els hipocòrístics de noms femenins, com *Margaridó*, *Rosó*. Una altra hipòtesi plantejada pel mateix autor davant el relatiu escepticisme que li provoca l'explicació anterior no en resol pas l'enigma, ja que proposa una també incerta metàtesi consonàntica, difícil en mots tan usuals: es tractaria d'una alteració de *l'Olivet* (derivat diminutiu o més aviat col·lectiu del

*21 Cal advertir que, erròniament, Madoz atribueix el monestir de Vilet al terme del Campell, quan realment, com hem assenyalat, pertanyé al de Gavasa (avui dins el de Peralt de Calassanç). Aquesta equivocació està provocada pel fet que en el municipi del Campell també existeix una partida anomenada *Vilet*, malgrat que res no té a veure amb el topònim que ara ens ocupa.

fitònim *oliu*) a través d'una transposició *l-v > v-l* i la consegüent reinterpretació de la síl·laba inicial com l'article masculí *lo* (OnCat VIII, 15b; Turull, 2007: 2217). Nogensmenys, acaba valorant Coromines que, en conclusió, també aquesta alternativa és massa fluixa per desbancar la simple sufixació de vila, tot i els punts febles d'aquesta hipòtesi: «quedem en dilema: la derivació de *vila* acceptable però dubtosa i la imprecisa metàtesi de OLIVETUM» (OnCat VIII, 15b). També Turull (1991: 517-518) remarca la incongruència de gènere que fet i fet és el nucli d'aquest problema etimològic, i que s'ha d'acabar acceptant, sota l'explicació d'una «finalitat expressiva»²². A més, Coromines descarta altres idees més vagues, com ara una vinculació amb la llengua àrab (OnCat, VIII, 15b).

- *La Torre Dineça*, amb 3 focs, aldea de Peralta de la Sal (pàg. 387), despoblada ja en el segle XVII (Ubieto, 1986: 1264). Segurament, la transcripció correcta del topònim seria la *Torre d'Ineça*, nom compost del genèric *torre* (veg. supra) i un segon element de difícil interpretació. Tal vegada *Ineça* es pugui posar en relació amb *Anesa*, nom arcaic del poble valencià el Puig de Santa Maria a l'extrem nord de l'Horta de València, al peu de Morvedre, també testimoniada amb la variant *Enesa*. Assenyala Coromines (OnCat II, 191b) que és gairebé segura la procedència preromana del topònim, ja que, per les aparençes, sembla pertànyer a la gran sèrie catalana dels noms de lloc preromans en *-esa*: *Artesa, Olesa, Manresa, Albesa, Ardesa, Montesa, Soresa (> Súrria)*²³. Un parònim possiblement emparentat, segons Coromines, és *Rocas de Aniso*, dins el terme de la localitat lliterana d'Alins, prop de Calassanç.
- *Binaut*. Tot i que en el manuscrit 84 no apareix inscrit aquest topònim, no deixarem d'esmentar la presència d'aquesta població en la relació d'aldees que s'inclouen dins el manuscrit 660. Sens dubte correspon a l'actual *Benafut*, partida del terme de Binèfar, si bé Castillón (1981: 80; 2007: 102) i Ubieto (1986: 714-715) assenyalen que pertany a Castejón del Puente (Cinca Medio). És molt probable que la primera notícia documental d'aquest topònim sigui de 1092, anotada amb la forma *Avincud*, una de les almúnies que restava sota la protecció del Castell de Montsó, segons la delimitació que dels seus termes féu Pere I (Ubieto, 1951: 222). Una variant d'aquest nom és *Labenahut* (amb afegitó de l'article en inici de paraula), esmentada al llibre del monedatge de La Llitera i el Baix Cinca, on es fa constar que era una població murada i que pertanyia a l'Orde Militar i Hospitalària de Sant Joan de Jerusalem (Utrilla, 1986: 63), abans sota el domini dels templers (Utrilla, 1982: 161-162).

És un topònim d'arrels àrabs, que procedeix en concret del nom corànic *hūd*, precedit d'un primer component *abin > bin*, que és el resultat de la transcripció

*22 Fins i tot cabria plantejar, tenint en compte la ubicació geogràfica de *Vilet*, que el nom estigués relacionat amb el col·lectiu EBÜLETUM 'lloc on es crien évols', derivat del ll. EBÜLU 'évol (*Sambucus Ebulus*)', que en català resultà *Aulet*, amb formes mig llatines com *Avoleta, Avileto* o *Abileto* (OnCat II, 276b; veg. també DECat III, 826b-827a), de les quals tal vegada hauria pogut sorgir el nostre topònim amb afèresi de la vocal àtona inicial.

*23 Cf. també Coromines (1970: 78-79).

d'*ibn* 'fill de' (veg. supra). Són molt nombroses les variants de l'antropònim atestades en documentació antiga (*Auenhut, Abenhut, Abenfut, Auehut, Abenut, Abbenhut, Abenhud, Aben Hud*, etc.); i també són diversos els topònims que encara es conserven arreu de la Península Ibèrica: *Torre de Behud, Puerta de Bahud, Camino de Benafut, Aliud, Arroyo de Valhuz, Vilavenut, Las Posadas de Abenfut* o *Abenhut, Abenuz* (Terés, 1992: 32).

4. Final

L'anàlisi de la toponímia continguda en el fogatge de 1495 demostra, una vegada més, que els documents antics són una font inesgotable de dades valuoses per a l'estudi de la història i de la cultura d'un territori. També evidencia, però, que cal tenir certa prudència a l'hora de donar valor definitiu a tota la informació que els textos antics ens ofereixen, especialment en relació amb els topònims que s'hi poden aplegar, perquè, com hem pogut constatar en les pàgines precedents, de vegades els escriptors no hi reflectiren exactament la forma oral d'aleshores, sinó una d'aproximada. Per aquest motiu, i sempre que sigui possible, esdevé fonamental la utilització de diverses fonts documentals per tal de contrastar les dades obtingudes, perquè, en cas contrari, els errors d'interpretació poden resultar força greus, com s'ha pogut confirmar a través d'alguns dels noms analitzats en el present treball.

D'altra banda, la comparació de la forma dels topònims seleccionats amb la solució actual ens ha permès de valorar adequadament els canvis que han sofert alguns noms de lloc de la Llitera i, per tant, que la toponímia, en el seu conjunt, és immersa en un procés de transformació continu.

5. Referències bibliogràfiques

- ADELL, José A. i MONTORI, Melchor (1988): *La Litera. Villas y lugares*, Tamarite.
- BADIA, Antoni M. (1984): *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre, 2a edició en català.
- BENITO, Manuel (2002): *Pueblos del Alto Aragón: el origen de sus nombres*, edició en línia <<http://www.aragob.es/edycul/patrimo/etno/pueblos/indice.htm>>.
- CAMARENA, José (1966): *Focs i morabatins de Ribagorça (1381-1385)*, València, Anubar Ediciones.
- CASTILLON, Francisco (1975): "Discusiones entre los obispos de Lérida y los templarios de Monzón", *Ilerda*, XXXVI, pàg. 41-96.
- (1981): "Los templarios de Monzón (Huesca), siglos XII-XIII", *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 39-40, pàg. 5-99.
 - (1984): "La población altoaragonesa de Esplús y su dependencia de la Catedral de Roda de Isábena", *Argensola*, 97, pàg. 5-56.
 - (1996): "Documentos del monasterio de Santa María de Alaón y de sus prioratos de Santa María de Vilet y Chalamera", *Argensola*, 110, pàg. 287-326.
 - (2007): "Las órdenes militares en el Cinca Medio", dins Joaquín Sanz (coord.), *Comarca del Cinca Medio*, Zaragoza, Gobierno de Aragón, Colección Territorio nº 26, pàg. 99-112.

- COROMINES, Joan (1965): *Estudis de toponímia catalana*, vol. I, Barcelona, Ed. Barcino.
- (1970): "Els noms de la Catalunya aragonesa", *Estudis de Toponímia Catalana*, vol. II, Barcelona, Ed. Barcino, pàg. 43-141.
- CORRAL, José Antonio (1984): *Cartulario de Alaón (Huesca)*, Zaragoza, Anubar Ediciones.
- DCVB: Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, edició en línia <<http://dcvb.iecat.net/default.asp/>>.
- DCECH: Juan Corominas y José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. 4, Madrid, Gredos, 1981 (2002, 5ª reimpressió).
- DECat: Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980-2001.
- DIEC2: Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, edició en línia <<http://dlc.iec.cat/>>.
- DRAE: Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, edició en línia <<http://buscon.rae.es/drae/>>.
- FORTACÍN, Javier (1983): "La donación del diácono Vicente al monasterio de Asán y su posterior testamento como obispo de Huesca en el siglo VI. Precisiones críticas para la fijación del texto", *Jerónimo Zurita. Cuadernos de Historia*, 47-48, pàg. 7-70.
- GARCIA i BIOSCA, Joan Eusebi (1995): *Els orígens del terme de Lleida*, Lleida, Diario de La Mañana.
- GEA: *Gran Enciclopedia Aragonesa*, edició en línia <<http://www.encyclopedia-aragonesa.com/>>.
- GIRALT, Javier (1994): "Toponímia de San Esteban de Litera (Huesca)", *Archivo de Filología Aragonesa*, L, pàg. 281-321.
- (2003): "Els noms de casa en una microàrea dialectal de l'Aragó catalanòfon", dins Albert Turull (ed.), *Aportacions a l'onomàstica catalana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs-Universitat de Lleida, pàg. 345-365.
 - (2009): "Toponímia de la Llitera en documentació del segle XIV", dins Hèctor Moret (ed.), *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca, pàg. 205-225.
- MADOZ, Pascual (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, edició facsímil de la província de Huesca, Zaragoza, Prames, 1997.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1952): *Toponímia prerrománica hispana*, Madrid, Gredos.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Mallorca, Ed. Moll.
- OnCat: Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols., Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1989-1997.
- RIZOS, Carlos (2001): *Toponímia de la Baja Ribagorza occidental*, Universitat de Lleida, Tesi Doctoral en línia <<http://tdcat.cesca.es/>>.
- (2007): *Municipio de Graus III: Zona de Fantova*, Lleida, Editorial Milenio.

- ROVIRA, Juan (1996): "1935: un año para recordar", *Temps de parlar*, núm. 0, pàg. 4.
– (1997): "Acerca del Torricó", *Temps de parlar*, núm. 9, pàg. 10.
– (2000): "Cuquet", *Temps de parlar*, núm. 21, pàg. 9.

SELFA, Moisés (2003): *Toponimia del Valle Medio del Ésera (Huesca)*, Lleida, Pagès Editors.

SÉNAC, Philippe (2000): *La frontière et les hommes (XIII-XIIe siècle). Le peuplement musulman au nord de l'Ebre et les débuts de la reconquête aragonaise*, París, Maisonneuve et Larose.

SERRANO, Antonio (1997): *La población de Aragón en el fogaje de 1495*, t. II, Zaragoza, IFC-Gobierno de Aragón.

SERRANO y SANZ, Manuel (1912): *Noticias y documentos históricos del Condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*, Madrid, Centro de Estudios Históricos.

TERÉS, Elías (1990): "Antroponimia hispanoárabe (reflejada por las fuentes latino-romances)", *Anaquel de Estudios Árabes*, I, pàg. 129-186.

- (1992): "Antroponimia hispanoárabe (reflejada por las fuentes latino-romances). Parte final", *Anaquel de Estudios Árabes*, III, pàg. 11-35.

TURULL, Albert (1991): *Els topònims de la Segarra*, Cervera, Centre Municipal de Cultura.

- (2007): *La toponimia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

UBIETO, Antonio (1951): *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y Navarra*, Zaragoza, CSIC.

- (1984): *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados. I*, Zaragoza, Anubar Ediciones.
– (1985): *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados. II*, Zaragoza, Anubar Ediciones.
– (1986): *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados. III*, Zaragoza, Anubar Ediciones.

UTRILLA, Juan F. (1982): "Demografía medieval: La población y el poblamiento en el área del Cinca y La Litera (Huesca) según un monedaje de fines del siglo XIV", *Argensola*, 93, pàg. 153-181.

- (1986): *Libro del monedaje de 1397. Zona del Cinca y de La Litera*, Zaragoza, Anubar Ediciones.

ZURITA, Jerónimo (1580): *Historia del rey Fernando el Católico. De las empresas y ligas de Italia*, edició electrònica de José Javier Iso (coord.), Pilar Rivero i Julián Pelegrín, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2005 <<http://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/2423>>